

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA EKOLOGIK SAVODXONLIKNI OSHIRISHNING PEDAGOGIK YO'LLARI

Bahronova Shahnoza Said qizi
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: *Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik savodxonlikni oshirishning pedagogik yo'llari tahlil qilingan. Ekologik savodxonlik bolalarning tabiat, atrof-muhit, resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlik va kundalik hayotdagi mas'uliyatli xulq-atvor haqidagi bilim, ko'nikma, qadriyat va amaliy faoliyat birligi sifatida talqin etilgan. Tadqiqotda ekologik savodxonlikni shakllantirishda dars jarayoni, fanlararo integratsiya, kuzatish, tajriba, loyiha ishlari, sinfdan tashqari tadbirlar hamda oila-maktab hamkorligining o'rni yoritilgan. Shuningdek, ekologik savodxonlikni oshirishning samarali shartlari sifatida tabiiy kuzatuvga asoslangan o'qitish, mahalliy ekologik muammolarni ta'lim mazmuniga kiritish, ekologik odatlarni shakllantirish va reflektiv baholash usullaridan foydalanish taklif etilgan.*

Kalit so'zlar: *ekologik savodxonlik, ekologik tarbiya, boshlang'ich ta'lim, ekologik ong, ekologik madaniyat, fanlararo integratsiya, amaliy ko'nikma, tabiatga mas'uliyatli munosabat, barqaror rivojlanish, pedagogik yondashuv*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim oldida turgan muhim vazifalardan biri bolalarda atrof-muhitga ongli munosabatni erta yoshdan shakllantirishdir. Boshlang'ich ta'lim bosqichi shaxsning bilim olishga bo'lgan munosabati, qadriyati va kundalik xulqining dastlabki poydevori qo'yiladigan davr bo'lgani sababli, aynan shu bosqichda ekologik savodxonlikni rivojlantirish alohida pedagogik ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonning "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni ta'lim mazmuni va sifatiga doir umumiy asoslarni belgilaydi, ekologik ta'limni rivojlantirishga oid normativ hujjatlar esa yosh avlodda ekologik bilim, ong va madaniyatni shakllantirishni ustuvor yo'nalish sifatida ko'rsatadi [1; 2].

Ekologik savodxonlik mazmuniga faqat tabiat haqidagi nazariy tasavvurlar emas, balki ekologik vaziyatlarni anglash, mas'uliyatli qaror qabul qilish, kundalik hayotda tabiatga zarar yetkazmaydigan xulq-atvorni tanlash va jamoaviy foydali faoliyatda ishtirok etish ham kiradi. NAAEE (North American Association for Environmental Education) materiallarida ekologik savodli shaxs atrof-muhitga doir asosli qaror qabul qila olishi, shu qarorlar asosida harakat qilishga tayyor bo'lishi va fuqarolik hayotida ishtirok etishi bilan tavsiflanadi [8]. Shu jihatdan ekologik savodxonlik boshlang'ich sinf o'quvchisida oddiy ma'lumotni yodlash emas, balki bilim, munosabat va amaliy odatlarning uzviy birligi sifatida qaralishi lozim.

Mavzuning dolzarbligi, avvalo, ekologik muammolar endilikda faqat tabiatshunoslik doirasidagi masala bo'lib qolmay, balki ijtimoiy, tarbiyaviy va hayotiy kompetensiyalar bilan uzviy bog'langan omilga aylanganida namoyon bo'ladi. UNESCO ning barqaror rivojlanish uchun ta'lim bo'yicha yondashuvlari ta'limni yanada adolatli va barqaror jamiyat qurishning muhim vositasi sifatida talqin qiladi; yangi qo'llanmalar esa iqlim va barqarorlik mazmunini 5 yoshdan boshlab yosh guruhlari bo'yicha o'quv mazmuniga kiritishni tavsiya etadi [5; 7]. Bu holat ekologik savodxonlikni boshlang'ich ta'lim darajasidayoq tizimli shakllantirish zarurligini kuchaytiradi.

O'zbekistonda ham mazkur yo'nalish davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlanmoqda. 2019-yilda tasdiqlangan ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasida yosh avlodda ekologik bilim, ong va madaniyatni shakllantirish asosiy maqsad sifatida belgilangan. 2025-yildagi yangi konsepsiyada esa maktabgacha ta'limdan boshlab aholining barcha qatlamlarida ekologik madaniyatni yuksaltirish tizimini takomillashtirish, ta'lim tashkilotlari vazifalarini aniq belgilash ko'zda tutilgan [2; 3]. Demak, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik savodxonlikni oshirish nafaqat pedagogik ehtiyoj, balki amaldagi davlat siyosati bilan hamohang yo'nalishdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik savodxonlikni oshirish masalasini O'zbekiston ta'lim tizimidan ajratgan holda ko'rib bo'lmaydi. Chunki bu yo'nalish mamlakatda faqat alohida tarbiyaviy tashabbus sifatida emas, balki normativ-huquqiy, tashkiliy va metodik jihatdan qo'llab-quvvatlanayotgan uzluksiz tizim sifatida shakllanib bormoqda. 2019-yilda tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasida ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi ekologik ta'limning mavjud holatini tanqidiy baholab, maktabgacha ta'lim tashkilotlari va umumiy o'rta ta'lim maktablari dasturlarida ekologik ongni shakllantiruvchi mavzular yetarli emasligini qayd etgan. Shu hujjatda ekologik ta'limni bosqichma-bosqich ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish, o'quv dasturlarini takomillashtirish, samarali shakl va usullarni joriy etish hamda ta'lim bilan ekologiya sohasidagi davlat organlari hamkorligini rivojlantirish asosiy vazifalar sifatida belgilangan [10, 11].

Mazkur konsepsiyaning muhim jihati shundaki, u ekologik savodxonlikni alohida bir fan bilan cheklamaydi. Hujjatda umumiy o'rta ta'lim tizimida ekologik bilimlar o'quvchilarning yoshi, jismoniy imkoniyatlari va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, "oddiydan murakkabga", "uzviylik va uzluksizlik" tamoyillari asosida berilishi kerakligi ko'rsatilgan. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi I-IV sinflarni qamrab olishi va aynan shu bosqichda ekologik ta'lim olish uchun zarur savodxonlik, bilim va ko'nikma asoslarini shakllantirishga e'tibor qaratilishi aniq belgilangan. Bu yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchisida ekologik savodxonlikni tayyor nazariy qoidalar yig'indisi emas, balki yoshiga mos amaliy odatlar, xulqiy

me'yorlar va kundalik ehtiyotkorlik madaniyati sifatida shakllantirish zarurligini anglatadi.

O'zbekiston amaliyotida ekologik savodxonlikni rivojlantirishning eng muhim xususiyati - fanlar mazmuniga singdirish modeli qo'llanayotganidadir. 2019-yilgi konsepsiyada umumiy o'rta ta'lim tizimida ekologiyaning nazariy asoslariga oid bilimlar hamda ekologik madaniyatni shakllantirishga qaratilgan bilim, ko'nikma va malakalar mavjud o'quv fanlari mazmunida uzviylik asosida, bir butun kompleks tarzda berilishi lozimligi ko'rsatilgan. Demak, boshlang'ich sinflarda ekologik savodxonlikni oshirish alohida qo'shimcha yuklama emas, balki o'qish, tabiatga oid kuzatish, odob-axloq, mehnat, tasviriy faoliyat va sinf soatlarida bosqichma-bosqich singdiriladigan kompetensiya sifatida tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir.

Boshlang'ich bosqich uchun ayniqsa ahamiyatli jihat shundaki, konsepsiyada boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'quv fanlari doirasida qo'shimcha ravishda amaliy ekologik xulq-atvor elementlarini singdirish nazarda tutilgan. Hujjatda suvni tejash va asrash kabi yo'nalishlar bevosita ko'rsatilgan. Bu esa boshlang'ich sinfda ekologik savodxonlikning mazmuni abstrakt ekologik nazariyadan ko'ra ko'proq kundalik amaliy odatlarga tayanishi kerakligini ko'rsatadi. Ya'ni o'quvchi uchun ekologik savodxonlik, avvalo, suvni tejash, tabiatga zarar yetkazmaslik, o'simlik va hayvonotga ehtiyotkor munosabatda bo'lish, maktab va mahalla hududini ozoda saqlash kabi aniq harakatlarda namoyon bo'ladi.

O'zbekistonda bu yo'nalish keyingi yillarda faqat konseptual darajada qolib ketmadi, balki amaliy mexanizmlar bilan ham boyitildi. 2025-yilda qabul qilingan 2030-yilgacha bo'lgan davrda aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish konsepsiyasi ekologik tarbiya va ekologik madaniyat masalasini kengroq ijtimoiy maydonga olib chiqdi. Ushbu hujjatga ko'ra, 2030-yilgacha umumiy o'rta ta'lim tizimidagi 4,2 million nafar o'quvchida ekologik ta'lim-tarbiyaning mustahkamlanishi va ekologik madaniyatning yuksalishi kutilayotgan maqsadli natija sifatida belgilangan. Konsepsiya 2027-yildan boshlab har ikki yilda tasdiqlanadigan alohida "yo'l xaritasi"lar orqali bosqichma-bosqich amalga oshirilishi ko'zda tutilgan, muvofiqlashtiruvchi davlat organi sifatida esa Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi belgilangan. Bu holat ekologik savodxonlikni maktab ichidagi tor metodik vazifa emas, balki davlat miqyosidagi ustuvor ijtimoiy-pedagogik vazifa sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Amaliy ko'rsatkichlar ham O'zbekistonda ekologik tarbiya bo'yicha maktab tarmog'ida muayyan infratuzilma shakllanayotganini ko'rsatadi. 2025-yil fevral holatiga ko'ra, Ekologiya vazirligi va Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamkorligida 10 118 ta umumiy o'rta ta'lim muassasasida 31 916 ta ekologiya-biologiya to'garagi tashkil etilgan va ularga 473 968 nafar o'quvchi jalb qilingan. Shuningdek, 5 200 ta umumta'lim maktabida "Ekologiya burchaklari" faoliyat yuritayotgani, amaldagi o'quv dasturlarida esa sinf soatlari doirasida ekologik

savodxonlikni oshirishga oid jami 132 soat mashg'ulot kiritilgani qayd etilgan. Bu raqamlar ekologik savodxonlikni oshirishning O'zbekiston modeli dars, to'garak, maktab muhiti va tarbiyaviy mashg'ulotlarni birlashtirgan ko'pkanalli tizimga aylanib borayotganini ko'rsatadi [10, 11].

Mazkur tizimni boshlang'ich ta'lim nuqtai nazaridan tahlil qilganda, uning bir necha darajada ishlashi ko'rinadi. Birinchi daraja - o'quv mazmuni bo'lib, bunda ekologik bilim va qadriyatlar fanlar ichiga singdiriladi. Ikkinchi daraja - tarbiyaviy-amaliy faoliyat bo'lib, sinf soati, kuzatuv, kichik tajribalar, maktab hududidagi amaliy ishlar va ekologik topshiriqlar orqali bolada xulqiy ko'nikmalar shakllantiriladi. Uchinchi daraja - maktab muhiti, ya'ni "Ekologiya burchaklari", ko'rik-tanlovlar, ekologik to'garaklar va ekologik sanalarga bag'ishlangan tadbirlar. To'rtinchi daraja esa oila va jamoatchilik bilan hamkorlik bo'lib, 2024-yildagi ayrim loyihalarda ekologik darslardan tashqari bolalar, ota-onalar va o'qituvchilar uchun qo'shimcha tadbirlar rejalashtirilgani ham shu yondashuvni tasdiqlaydi.

Shuningdek, O'zbekistondagi tizimning yana bir muhim tomoni - ekologik savodxonlikni faqat o'quvchi darajasida emas, balki pedagogik va institutsional tayyorgarlik bilan bog'lab ko'rishidir. 2019-yilgi konsepsiyada o'qituvchilarning faoliyatini metodik jihatdan ta'minlovchi materiallar yetarli emasligi tan olingan va pedagoglarni qayta tayyorlash hamda malakasini oshirish dasturlarida ekologik ta'lim-tarbiya masalalariga alohida o'rin berish zarurligi qayd etilgan. 2025-yildagi rasmiy axborotda esa "Green University" va unga bog'langan ilmiy-tadqiqot, malaka oshirish hamda amaliyotga yo'naltirilgan tuzilmalar shakllanayotgani ta'kidlangan. Bu kelajakda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik savodxonlikni shakllantirish bo'yicha metodik imkoniyatlari yanada mustahkamlanishini anglatadi.

Shu asosda aytish mumkinki, O'zbekistonda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik savodxonlikni oshirish tizimi uchta tayanch yo'nalishda rivojlanmoqda: birinchisi, normativ-huquqiy asoslarni kuchaytirish; ikkinchisi, ekologik mazmuni ta'lim va tarbiya jarayoniga integratsiya qilish; uchinchisi, maktab va jamiyat miqyosida amaliy ekologik madaniyat muhitini yaratish. Mazkur tizimning samaradorligi esa, eng avvalo, boshlang'ich sinf o'quvchisining kundalik xulqida namoyon bo'lishi kerak: suvni tejashi, chiqindini joyiga tashlashi, yashil hududga ehtiyotkor munosabatda bo'lishi, tabiatga zarar yetkazuvchi harakatni anglay olishi va unga nisbatan ichki mas'uliyat hissini shakllantirishi orqali. Bu esa ekologik savodxonlikning oddiy ma'lumotdan barqaror shaxsiy odat darajasiga ko'tarilganini bildiradi. Mazkur xulosa O'zbekistonda amalda shakllanayotgan ekologik ta'limning uzviylik, bosqichlilik va amaliyotga yo'naltirilganlik tamoyillariga mos keladi.

1-jadval.

O'zbekistonda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik savodxonlikni oshirish tizimining asosiy tarkibiy qismlari

Tizim elementi	Mazmuni	Boshlang'ich ta'limdagi	Kutilayotgan natija
----------------	---------	-------------------------	---------------------

		amaliy ko'rinishi	
Normativ-huquqiy asos	Ekologik ta'lim va ekologik madaniyatni davlat darajasida qo'llab-quvvatlash	Konsepsiyalar, yo'l xaritalari, maktablar uchun metodik yo'nalishlar	Ekologik tarbiyaning uzluksiz va boshqariladigan tizimi
O'quv mazmuni	Ekologik bilimlarni fanlar mazmuniga singdirish	I-IV sinflarda yoshga mos savodxonlik, suvni tejash, tabiatni asrash, amaliy kuzatishlar	Bilim va xulqning birligi
Tarbiyaviy faoliyat	Sinf soati, ekologik mashg'ulotlar, tadbirlar	132 soatlik mashg'ulotlar, ekologik sanalar, mini-loyihalar	Barqaror ekologik odatlarning shakllanishi
Maktab infratuzilmasi	To'garaklar va maktab ichki muhitini tashkil etish	Ekologiya-biologiya to'garaklari, "Ekologiya burchaklari"	O'quvchining ekologik mavzuga doimiy jalb etilishi
Hamkorlik mexanizmi	Davlat organlari, maktab, oila va jamoatchilik hamkorligi	Ota-onalar, o'qituvchilar va bolalarni birgalikdagi tadbirlarga jalb etish	Ekologik savodxonlikning maktabdan tashqarida ham mustahkamlanishi
Natijaviy yo'nalish	Ekologik madaniyatni ommalashtirish	2030-yilgacha millionlab o'quvchilarni qamrab olishga yo'naltirilgan tizim	Ekologik madaniyatli, mas'uliyatli yosh avlod

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik savodxonlikni oshirishning samarali modeli quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

- ekologik mazmuni fanlararo integratsiya qilish;
- amaliy kuzatish va tajriba asosida o'qitish;
- sinfdan tashqari tadbirlar orqali ijobiy ekologik odatlarni shakllantirish;
- oila bilan hamkorlikni kuchaytirish; mahalliy ekologik vaziyatlarni ta'lim mazmuniga olib kirish;
- baholashni xulq va faoliyat bilan bog'lash.

Bunday yondashuv o'quvchida ekologik bilimni hayotiy madaniyatga aylantirish imkonini beradi. UNESCO va O'zbekistonning amaldagi konseptual hujjatlari ham ta'lim orqali ekologik madaniyat va mas'uliyatli xulqni shakllantirishga urg'u beradi [2; 3; 5; 7].

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik savodxonlikni oshirish bugungi ta'lim tizimining muhim pedagogik vazifalaridan biridir. Bu jarayonni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun ekologik mazmuni faqat alohida mavzu sifatida emas, balki shaxsiy madaniyat, kundalik odat va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantiruvchi uzluksiz tarbiyaviy yo'nalish sifatida qarash zarur. Boshlang'ich ta'lim sharoitida ekologik savodxonlikni oshirishning eng samarali yo'llari sifatida fanlararo integratsiya, kuzatish va tajriba asosida o'qitish, sinfdan tashqari faoliyat, oilaviy hamkorlik hamda mahalliy ekologik muammolar bilan bog'langan topshiriqlar alohida ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

Quyidagi manbalar LexUZ, UNESCO, UNICEF va NAAEEning ochiq hamda rasmiy resurslarida mavjud bo'lib, nomi bo'yicha osongina topiladi.

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni: O'RQ-637, 2020-yil 23-sentabr // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

2. O'zbekiston Respublikasida ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 434-son qarori, 2019-yil 27-may // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

3. 2030-yilgacha bo'lgan davrda aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-184-son qarori, 2025-yil 15-may // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

4. O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni, 1992-yil 9-dekabr, 754-XII-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

5. UNESCO. Education for Sustainable Development: A Roadmap. Paris: UNESCO, 2020.

6. UNESCO. Education for Sustainable Development: Sourcebook. Paris: UNESCO, 2012.

7. UNESCO. Greening Curriculum Guidance: Teaching and Learning for Climate Action. Paris: UNESCO, 2024.

8. NAAEE. Developing a Framework for Assessing Environmental Literacy. Washington, DC: North American Association for Environmental Education, 2011.

9. UNICEF. Climate Landscape Analysis for Children in Uzbekistan. Tashkent: UNICEF, 2024.

10. Ekologiya sohasida malakali kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda // Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligining rasmiy portali. 2025. 26-fevral.

11. O'zbekistonda boshlang'ich maktablarda ekologiya bo'yicha bilimlar mustahkamlanadi // Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligining rasmiy portali. 2024. 22-oktyabr.